Câteva reflecţii asupra receptării ideilor humboldtiene în opera lui Alexandru Philippide

Eugen MUNTEANU

Key-words: *linguistic change, linguistic theory, Humboldtian legacy*

Pentru a defini sintetic destinul istoric al gândirii lui Wilhelm von Humboldt, profesoara Donatella Di Cesare, una dintre cele mai avizate voci în contemporaneitate în problematica moştenirii humboldtiene, a găsit o formulă fericită: *Scheitern als Erfolg. Über ein unzeitgemässes Projekt* – „Eşecul ca succes. Despre un proiect aflat în neconcordanţă cu timpul" (Humboldt 1998: 11). Este vorba despre faptul incontestabil că, mai degrabă invocat sau citat ca autoritate decât realmente studiat în textele sale, Humboldt este recunoscut ca lingvistul care a operat cea mai importantă schimbare de paradigmă teoretică în istoria reflecţiilor despre limbaj de la Aristotel şi până astăzi. Proiectul humboldtian iniţial prevedea renunţarea la abordarea deductiv-logicistă tradiţională şi orientarea către cercetarea inductivă a realităţii limbilor, prin alcătuirea de studii monografice comparative dedicate, pe de o parte, tuturor limbilor cunoscute (sau cel puţin a cât mai multora dintre ele) şi familiilor de limbi şi, pe de altă parte, de monografii dedicate, de asemenea în perspectivă comparativă, unor aspecte concrete şi particulare cum ar fi pronumele, verbul, diateza, aspectul, numărul etc. (un exemplu în acest sens a oferit el însuşi prin extraordinarul studiu dedicat dualului). Dar acest proiect iniţial mai schiţa şi dezvoltarea unei teorii lingvistice generale noi, identică cu o hermeneutică istorică a creativităţii şi culturii umane, având în centru limbajul ca expresie originară, plenară şi unică a esenţei fiinţei umane. Această a doua componentă centrală a moştenirii humboldtiene a fost total ignorată de posteritatea sa imediată, primele generaţii de lingvişti europeni orientându-se spre studiul empiric al faptelor pe baza principiilor nu întotdeauna adecvate ale pozitivismului evoluţionist dominant în secolul al XIX-lea.

Preocupaţi de elaborarea gramaticilor istorice ale limbilor şi familiilor de limbi, de definirea legilor fonetice şi a acţiunii acestora în determinarea schimbărilor în limbă, învăţaţii europeni au redus inventarul tematic şi conceptual pus la dispoziţie de Humboldt, ignorând adesea elementele care s-ar fi putut dovedi fecunde din moştenirea humboldtiană, cum ar fi:

– renunţarea totală la perspectiva logicist-instrumentalistă dominantă în tradiţia europeană şi conceperea limbajul nu ca „instrument" de reflectare a realităţii şi de comunicare interumană, ci ca esenţă a naturii umane şi cadru unic de manifestare a umanului;

„Philologica Jassyensia", Anul V, Nr. 1 (9), 2009, p. 63–68

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)

– înțelegerea limbii nu ca un „obiect”, ci ca energie spirituală creatoare, la care participă deopotrivă individul şi comunitatea;

– înțelegerea limbii nu ca spațiu de reflectare a gândirii, ci ca organ formator al gândirii (*das bildende Organ des Denkens*);

– caracterul primordial, în raport cu limba, al faptului de a vorbi (*die Rede*) văzut ca o activitate continuă, o forță activă a „ființei interioare” (*das innere Sein*) a omului;

– înțelegerea limbii istorice ca modalitate specific umană de formare şi modelare a realității şi ca „viziune asupra lumii”, specifică şi individuală a fiecărei comunități (*Weltansicht*);

– înțelegerea faptului că evoluția organismului lingvistic nu este determinată cauzal şi mecanic de condițiile materiale, ca în lumea materială, ci întotdeauna de o cauză finală, adică de un scop concret al ființei umane vorbitoare sau al comunității căreia îi aparține;

– înțelegerea corectă a dinamicii istorice a relației dintre subiectiv şi obiectiv în funcționarea limbii;

– primatul hermeneutic-explicativ acordat „formei interne” (*das innere Sprachform*) în raport cu substanța sau materia. Este acesta un concept central la Humboldt, rău înțeles şi interpretat de majoritatea celor care l-au preluat. Eugenio Coseriu arată că prin acest misterios concept Humboldt înțelegea succesiv trei lucruri diferite: 1) referindu-se la limbaj în general, desemnează modalitatea tipică de comprehensiune a realității; 2) cu referire la o limbă istorică oarecare, defineşte raportul particular al acestei limbi cu realitatea extralingvistică şi, mai ales 3) defineşte principiul formativ intern, unic şi irepetabil, care determină specificul fiecărei limbi (Coseriu 1970: 177 ş. u.).

Am inventariat aici succint doar câteva dintre temele de importanță capitală ale humboldtianismului, a căror receptare corectă în posteritatea imediată ar fi putut determina un cu totul alt curs al lingvisticii moderne. Remarc în context cu satisfacție că receptarea defectuoasă şi deformarea ideilor humboldtiene originare în ştiința lingvistică germană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, implicit, orientarea cercetării spre direcții parțiale sau eronate a fost analizată, între alții, şi de G. Ivănescu, în capitolele introductive din gramatica comparată a limbilor indo-europene, lucrare publicată, după cum se ştie, ca produs al colaborării cu Th. Simenschy (Simenschy, Ivănescu 1981: 37 ş.u.).

De o recuperare autentică a fundamentelor teoretice humboldtiene originare în ansamblul lor se poate vorbi abia în secolul al XX-lea, prin reprezentanții curentului etichetat în istoriile lingvisticii drept neohumboldtianism (reprezentat, în Germania, de Jost Trier, Gunther Ipsen, Walter Porzig şi, mai ales Leo Weisgerber). Mă înscriu însă în rândul celora care sunt de părere că lingvistul care s-a apropiat cel mai mult de recuperarea proiectului humboldtian inițial a fost Eugenio Coseriu. Cei care l-au auzit conferențiind sau i-au citit cu atenție scrierile, îşi amintesc, desigur că, „gigantul de la Tübingen” – dacă îmi este îngăduită această formulă cam idolatră – indica repetat şi explicit sursa humboldtiană primară a lingvisticii sale integrale. Este vorba despre opțiuni teoretice majore între care pot fi menționate: înțelegerea energetic-creativă a limbajului uman, primatul acordat vorbirii ca tehnică şi creație continuă, înțelegerea tripartită a nivelurilor formei limbii (normă, sistem, tip

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)

lingvistic), stabilirea proporţiei juste între structură şi funcţie, între funcţionarea limbii şi transformarea ei, şi mai ales definirea corectă a tipurilor de conţinut (desemnare, semnificaţie, sens), în raport, pe de o parte, cu mecanica internă a funcţionării limbii şi, pe de altă parte, cu dimensiunile individuală, istorică şi universală ale limbajului.

***

Acesta ar fi, cred, contextul corect, în care ar trebui să ne punem întrebarea implicită cuprinsă în titlul comunicării mele. Voi încerca, în consecinţă, să formulez câteva răspunsuri la întrebarea dacă şi în ce măsură A. Philippide s-a înscris în perspectiva deschisă de Humboldt, receptând, asimilând şi, eventual, dezvoltând creator o parte din ideile humboldtiene. În acest scop, am purces la o re-lectură a părţilor cu caracter teoretic din scrierile lui Philippide (din *Originea romînilor*[1], din *Principii de istoria limbii*[2] şi din *Introducere în ştiinţa limbii*[3]), confruntând această lectură cu cunoaşterea proaspătă şi nuanţată a ideilor humboldtiene, prilejuită de traducerea recentă pe care am dat-o în limba română a operei capitale a „înţeleptului de la Tegel" (Humboldt 2008).

Prima constatare pe care am făcut-o a fost aceea că, deşi evocă de câteva ori numele lui Humboldt, Philippide nu citează din opera acestuia niciodată în mod direct, ci prin intermediul altor lingvişti germani (G. von der Gabelentz, E. Wechssler şi Karl Vossler). Nu ne rămâne, din acest punct de vedere, decât să regretăm faptul că, în acest fel, Philippide se înscrie şi el în tradiţia proastă de care aminteam mai sus, a „citării" prin intermediar şi nu a apelului direct la textele originare. Putem presupune că, date fiind iscusinţa disociativă remarcabilă şi spiritul său critic excepţional, o lectură directă a textelor humboldtiene l-ar fi condus poate pe învăţatul ieşean la alte rezultate, către o viziune mai amplă a problematicii centrale a lingvisticii.

O a doua constatare, de data aceasta subiectivă, este aceea că, totuşi, un fel de „duh humboldtian" pluteşte constant deasupra discursului ştiinţific al personalităţii pe care o comemorăm astăzi.

Voi încerca mai întâi să detaliez aceste două prime constatări.

Un prim pas este inventarierea referirilor concrete făcute de Philippide la gândirea lui Humboldt.

a) În cursul universitar *Introducere în ştiinţa limbii* (reluat în Philippide 1984: 244), Humboldt este menţionat, cu titlul complet al operei sale capitale, *Uber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbanes und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, alături de Jacob Grimm şi Franz Bopp, ca iniţiatori al studiului comparativ al limbilor: „A îmbrăţişat un câmp vast, studiind limbile greacă şi latină, limbile romanice, limba sanscrită, limba bască (vechea limbă a iberilor), limbile indienilor din America, vechea egipteană, chineza, japoneza, limbile din Indochina, limbile malaice şi polinesiece". Avem deci de a face cu o constatare de bun simţ şi de ordin general.

b) Câteva pagini mai departe (p. 251), cu privire la problema „apariţiei formelor gramaticale", discuţie cu adevărat capitală în dezbaterea savantă în primele

[1] În Philippide 1928.

[2] În Philippide 1984; volumul cuprinde *Principii de istoria limbii, Introducere în ştiinţa limbii, Fiziologia sunetelor* şi un excurs din *Originea românilor*, II.

[3] În Philippide 1984.

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)

decenii ale secolului al XIX-lea, Philippide preia din lucrarea lui E. Wechssler, *Giebt es Lautgeseze?*, pe care o foloseşte de altfel frecvent şi din care citează copios, un fragment dintr-o scrisoare a lui Humbolt către Bopp, în care Humboldt se declară de acord cu ideea că formele gramaticale (morfemele) s-au dezvoltat din radicali lexicali. Or, acestei problematici Humboldt i-a dedicat o monografie întreagă, intitulată *Die Entstehung der gramatischen Formen*, ca să nu mai vorbim despre nuanţările şi precizările din *Despre diversitatea limbilor*.

c) La pagina 254, este citat din nou acelaşi Wechssler, care constata că Humboldt a fost primul care a folosit conceptul de *lege* cu referire la fenomenele regulate din limbă, aspect pe care grecii pe care grecii le desemnau prin termenul *αναλογια*.

d) Tot în *Introducere în ştiinţa limbii* (Philippide 1984: 261), Humboldt este menţionat cu referire la concepţia despre limbă ca *Organismus*, în devenirea căruia ar exista două faze: a) o fază de producere a sa, independentă de voinţa omului şi b) o fază de prelucrare prin voinţa umană (cultivare = *Ausbildung*). Avem aici o idee care ocupă un rol central în concepţia lui Philippide, ca şi în cea a urmaşului său, G. Ivănescu. Este vorba despre considerarea limbii populare şi a limbii de cultură ca două ipostaze complementare ale limbii naţionale, egal de îndreptăţite, diferenţiate prin prezenţa factorului „voinţă" sau „legiferare" în existenţa limbii de cultură. În acest context, întâlnim o evaluare corectă a lui Philippide privitoare la modificarea radicală introdusă de Humboldt în viziunea romantică privitoare la involuţia limbii de la o fază perfectă, plasată într-un trecut auroral, spre faza modernă, caracterizată de diminuarea forţei expresive originare: „Părerea justă a lui W. Von Humboldt a degenerat la urmaşii săi în felul acela că organismul limbii a fost pus în timpurile preistorice şi a fost identificat cu timpul de înflorire a limbii, iar cultivarea ei a fost pusă în timpurile istorice şi a fost identificată cu timpul de decădere a limbii" (ibidem). Într-adevăr, Humboldt se desprinde de viziunea involuţionistă preluată de romantici de la Giambatista Vico. Pentru el cultivarea şi rafinarea limbii în epocile de intensă creaţie culturală departe de a sărăci forţa şi expresivitatea unei limbi, favorizează actualizarea potenţialităţilor acesteia. La p. 284 a operei citate, Philippide reia această idee, citându-l din nou pe E. Wechssler, care presupune că înţelegerea greşită a ideii lui Humboldt de către urmaşi se datorează influenţei lui Hegel, care ar fi integrat ideea lui Humboldt în sistemul său, deformând-o. Avem aici o afirmaţie care rămâne de verificat.

Trecem acum la text, reprodus în ediţia citată (Philippide 1984), în care specialistul se exprimă în chestiuni generale de teorie a limbii, *Originea românilor*. În volumul al II-lea, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928, între p. 245-309, în cadrul unei lungi note infrapaginale de peste 50 de pagini Philippide ne oferă o sinteză a concepţiei sale asupra cauzelor evoluţiei limbilor şi ale schimbărilor lingvistice. În acest context, la p. 256 şi urm. este pe larg recenzată, cu ample excerpte, lucrarea *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, Heidelberg, 1905, de Karl Vossler, unul dintre cei mai proeminenţi reprezentanţi ai neo-humboldtianismului. Sunt receptate şi comentate, în felul alambicat propriu stilului lui Philippide, câteva dintre temele complexului ideatic humboldtian, şi anume:

– energetismul în înţelegerea limbii („vitalism");
– poziţia centrală a spiritului creator în cunoaşterea prin limbă a lumii;

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)

– limba privită ca o creaţie perpetuă a spiritului unui popor;
– filologia ca studiu şi interpretare a produselor culturale ale spiritului uman;
– distincţia între limba ca vorbire şi limba ca sistem.

Recunoscând în context, în formularea lui Vossler, explicaţia finalistă dată de Humboldt dinamicii evolutive a limbii, Philippide nu o adoptă, rămânând la punctul de vedere pozitivist al neogramaticilor, care vorbesc de *cauze ale schimbărilor lingvistice*. După cum se ştie, bascularea de la explicaţia cauzalistă către cea finalistă („în limbă, orice inovaţie se petrece în vederea unui scop") a fost operată cu succes de Eugenio Coseriu.

Vorbind însă despre o *bază de articulaţie*, dar şi de o *bază psihologică*, Philippide recuperează totuşi, într-un mod personal, esenţa humboldtianismului. Acest lucru a fost remarcat de Gheorghe Ivănescu, în studiul *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, publicat ca introducere la volumul de *Opere alese*, editate împreună cu Carmen-Gabriela Pamfil în 1984: „Faptul că Philippide explică o serie de schimbări ale limbii prin dezvoltarea continuă a gândirii, presupunând că limba se adaptează progresului cunoştinţelor şi gândirii, îl apropie de W. Von Humboldt şi de H. Steinthal. [...] Philippide a ajuns la această concepţie nu sub influenţa directă a lui W. von Humboldt şi a lui H. Steinthal, ci indirect, prin G. von der Gabelentz" (p. XVII). În continuarea pasajului citat (p. XIX-XX), Ivănescu este de părere că Philippide ar fi realizat o sinteză originală între cele două tendinţe din lingvistica vremii lui, şi anume „lingvistica etnopsihologică a lui Humboldt şi Steinthal" şi „lingvistica asociaţionistă" a lui H. Paul şi K. Brugmann. Este vorba, mai concret, de o sinteză între ideea centrală a humboldtianismului privitoare la limbă ca expresie a individualităţii unui popor şi preocuparea neogramaticilor de a formula o explicaţie universal valabilă a schimbărilor din limbă. Gheorghe Ivănescu stabileşte de asemenea o apropiere între conceptul de *bază psihologică* al lui Philippide şi ideea de sorginte humboldtiană că evoluţia continuă a spiritului este „cauza fundamentală de schimbare şi structurare a limbii".

În concluzie, cred că este corect să ne însuşim aprecierea lui Ivănescu, potrivit căreia elementul central şi deopotrivă cel mai original al concepţiei lingvistice a lui A. Philippide îl reprezintă teoria despre complementaritatea dintre baza de articulaţie şi baza psihologică; pentru a explica schimbările din limbă la nivelul formei fonetice şi, respectiv, al conţinuturilor. Prin această opţiune, rămânând totuşi în practica sa de lingvist un neogramatic, preocupat mai ales de explicarea sunetelor şi a formelor, Philippide a evitat formalismul excesiv care va caracteriza structuralismul secolului al XX-lea.

Bibliografie

Coseriu 1970: Eugenio Coseriu, *Sprache, Strukturen und Funktionene*, Tübingen, Gunter Harr Verlag.

Humboldt 2008: Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*. Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Humanitas.

Humboldt 1998: Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*,

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)

herausgegeben von Donatella Di Cesare, Padeborn/ München/ Wien/ Zürich, Ferdinand Schöningh.
Philippide 1928: Alexandru Philippide, *Originea romînilor*, volumul al II-lea, *Ce spun limbile romînă şi albaneză*, Iaşi, Tipografia „Viaţa Românească".
Philippide 1984: Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv şi comentarii de G. Ivănescu, Bucureşti, Editura Academiei.
Simenschy, Ivănescu 1981: Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

A Few Reflections on the Reception of Humboldt's Ideas in A. Philippide's Work

Although he never quoted from Wilhelm von Humboldt directly, Alexandru Philippide (1859-1933), the great Jassyan linguist, articulated his linguistic conception on a few important ideas of the Humboldtian legacy. Particularly through his theory on the complementarity between the articulatory basis and the psychological one, as essential factors in explaining linguistic changes, Alexandru Philippide managed to avoid the excessive formalism that was predominant in the twentieth-century structuralist orientations.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi
România

BDD-A890 © 2009 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:24 UTC)